

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 801.73

Людмила Архіпова

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЯК ІСТОТНИЙ ЕЛЕМЕНТ КОМУНІКАЦІЇ

В статті комунікація розглядається в контексті загальної проблеми: чи має людське буття семіотичну природу. Якщо комунікація є виявленням універсальної семіотичної сутності, тоді досягнення герменевтики й теорії інтерпретації фіксованих писемних текстів можуть бути використані для подолання етичних проблем, і конфліктів, які виникають в спілкуванні з Іншим (людьми, культурами). Пропонується "принцип вільного простору", який передбачає, що інтерпретатор створює спеціальний текстовий простір, де Інший "утримується" до моменту вибудовування ставлення, оцінки, й це допомагає уникнути природного агресивного ставлення

Протиставлення Книги (метафори спеціальної культурної діяльності) й Великої Книги Життя (метафори потоку подій) є класичною філософською ділемою ще з Середніх Віків. Але виникає це протиставлення в найдавніших культурах, разом із появою письма. "Великі істини" мали передаватися через не-писемні, й навіть поза-мовні засоби - особистісне навчання й ритуальну практику. Очевидні властивості писемного знаку, такі як: зафіксованість, відчуженість, відкритість до множинного, а значить, часом і хибного витлумачення відлякувала давніх філософів:

"Сократ: Значить, і той, хто розраховує зафіксувати в письменах своє мистецтво, й хто, в свою чергу, черпає його з письма, тому що там воно нібито надійно й міцно зберігається на майбутнє, - обидва сповнені простоти,... раз вони записане мовлення ставлять вище від нагадування, від людини, яка відає те, що записано" [1].

Нехтувати "живим голосом" може, на думку представників великих давніх цивілізацій, лише невіглас, або людина, яка безвідповідально ставиться до знання, що одержує або передає.

Визначальна ціннісність, сутнісність живого слова, яке є вираженням істини й водночас безпосередньою присутністю цієї істини, визначає європейську традицію. Можна сперечатися, чи є ця "зацикленість" патологічною, як стверджує Ж.Дерріда, який відкрив і проаналізував логоцентричність західної цивілізації, проте важко заперечувати, що для будь-якого автора, незалежно від переконань і доби (аж до постмодерну) залишалося дійсним традиційне аристотелевське визначення, часто цитоване в тексті Ж.Дерріди "Граматологія": "Мовлення є символами розумового (духовного) досвіду, тоді як писемні слова є символами мовлення" [2]. Отже, за традицією, усна комунікація (живе слово, голос) має специфічні

властивості, й значить, сприйняття й розуміння усного слова будується зовсім за іншими принципами: ефект "присутності" слова робить його більш значущим, не-відчуженим, а тому менш вразливим для хибного розуміння.

В сучасних дослідженнях давня дилема постала як питання про те, наскільки визначальним і універсальним є знаковий вимір в існуванні людини, чи є єдиними закони комунікації з текстами (фіксованими й відчуженими) й відкритого діалогу. За Г.Гадамером, герменевтика не повинна залишатися лише спеціальною процедурою роботи з текстами: "Універсальність герменевтичної проблематики стосується сукупності розумного, того, про що можна домовлятися" [3]. Ця інтенція перебільшення ролі семіозису бурхливо розвивається в роботах авторів постмодерної інтелектуальної традиції, проте проблема гетерогенності знакового простору, поширеного від Книги до Свідомості, залишається відкритою.

Пропонуємо розглянути цю проблему в "технологічному" аспекті. Герменевтичні процедури - це свого роду технології роботи з текстом, й їх досягнення могли би використовуватися в реальних комунікативних ситуаціях. Адже й герменевтика, й комунікація вирішують спільну мету - подолання відчуження й досягнення згоди.

Людина перебуває в ситуації відчуження від решти світу, й тому в процесі комунікації із Іншим (чужим, зовнішнім) має здійснювати спочатку акти репрезентації Іншого, від якого починається смислотворення й оцінка. Тобто, в процесі первісної комунікації із протиставленим Іншим здійснюється побудова мета-мови, певного текстового простору, який представляє Інше (чуже) для подальшого осмислювання *інтерпретація*. Отже, інтерпретування є не лише спеціальною процедурою роботи з текстом, але діяльністю, властивою людині як істоті, яка має спілкуватися з оточуючим світом.

Інтерпретація як пізнання передбачає вибір способу репрезентації Іншого, або стратегії інтерпретації. Стратегія інтерпретації постає як побудова цілісної програми пошуку "правильного" варіанту прочитання з множини можливих. Якщо скористатися структурним описом інтерпретації, ми побачимо наявність у ній таких елементів: Інше (текст, інший об'єкт) - вихідний елемент, суб'єкт в активній позиції пошуку, процес репрезентації, розкриття смислу - результат. Людина вибудовує стратегію інтерпретації, свою власну герменевтику, обираючи якийсь із цих елементів за основний, і це визначає репрезентацію, яка передує смислубудуванню.

Спільною проблемою для всіх видів стратегії є пошук критеріїв обмежування - мінімізації тих елементів, які не є істотними для цього типу роботи з текстом. І ця тема активно обговорюється в зв'язку з роботами, де розглядаються обмеження інтерпретації, відомого семіотики й письменника У.Еко, який свого часу книгою "Opera aperta" ("Розкрита книга", 1962) створив моду на "критику, орієнтовану на читача". У своїх лекціях 1990 року в Кембріджі У.Еко пише, що в останні роки надто вже наголошувалися права інтерпретатора, й це привернуло його увагу до діалектики прав тексту і прав інтерпретатора [4]. Детальніший аналіз цієї діалектики знаходимо у книзі з виразною назвою "Межі інтерпретації" (The Limits of Interpretation, 1992).

За спостереженнями У.Еко, боротьба між способами інтерпретації дуже давня: від грецької цивілізації ми отримали в спадок як "епістемологічний фанатизм" - побудову інтерпретації як віднайдення об'єктивної сутності тексту, так і "парадигму гермесівського семіозису" - необмеженість у інтерпретуванні [5]. Парадоксально, що поняття "необмеженого семіозису", запропоноване Ч.Пірсом, знаходить повну підтримку у середньовічних теоріях "герметичної орієнтації". Та проблема не в тому, чи одне єдине тлумачення має текст, чи

безмежність - йдеться не про "дійсне" чи "правильне" прочитання. У.Еко намагається відшукати той елемент складного процесу інтерпретації, який контролює "непідвладні порухи інтерпретатора" - те, "що має бути в тексті, який інтерпретація має за предмет, і що вимагає поважного до себе ставлення" [6].

Необмежена інтерпретація є "читанням із підозрою", й у цьому стратегія інтерпретатора вибудовується з позиції верховенства власних прав. Це значить, що інтерпретатор бере на себе сміливість знайти дійсний смисл, який, можливо, залишився невідомим самому автору - інтерпретатор займає агресивну позицію. І саме так з'являється понадінтерпретація - інтерпретація, яка ігнорує всі елементи, окрім плину власних мовних процесів. В інтерпретативному процесі У.Еко пропонує розрізняти *intentio operis* - внутрішню інтенцію тексту, яка знаходиться в співвідношенні з *intentio auctoris* - інтенцією автора (яку важко визначити, й яка часто не має відношення до інтерпретації), та *intentio lectoris* - інтенцією читача (інтерпретатора) [7]. Як він пише далі: "Текст сам по собі є достатньо комфортною реальністю, до якої варто прислуховуватися". Текст визначається як "оригінальна система сигніфікації", яка виявляє себе в текстуальній когерентності [8]. Саме *intentio opens*, за переконанням У.Еко, є підставою для обмежування інтерпретації, тобто для відмежування тих понадінтерпретацій, які виявляються чужорідними для тексту як узгодженої цілості. Аргумент *adaequatio*, як визнає У.Еко, не новий, і походить від *De Doctrina Christiana* Августина: "Будь-яка інтерпретація, подана до якоїсь частини тексту, може бути прийнята, якщо вона підтверджується, і відкинута, якщо заперечується іншою порцією цього ж тексту" [9].

Якщо ми не ставимо на меті деконструювання тексту, гру з текстом, герменевтична процедура, яка обирається для певного тексту, покликана

репрезентувати його зміст у можливо досяжних для реконструкції обсягах. Щоразу, коли ми здійснюємо роботу з текстом, здійснюється "архітектонічна реконструкція творів" (за термінологією П.Рікера) [10]. Найважливіше в процесі такої реконструкції - утриматися від агресії власних "дорефлексивних горизонтів", обмежень свого досвіду, й намагатися розкрити зміст даного тексту. Це стає абсолютно необхідним при роботі з текстами, які опираються теорії - мають неklasичну форму. Отже, приходимо до тези: **не підозра, але довіра до тексту**. "Довіра до тексту" виникає з беззастережного прийняття тексту - іншої реальності як самодостатньої цілості. В інтерпретативних теоріях логіки така "довіра до тексту" має понятійний еквівалент - "презумпція осмисленості" - передумова, яка уможливорює входження до смислу. У Г.Гадамера "довіра" виникає з "презумпції досконалості", яка, з одного боку, позначає "іманентну єдність смислу", а з іншого - "те, що текст вповні виражає все, що маєтсья на увазі, й те, що сказане в ньому є істиною" [11]. "Довіра" вживається тут як термін, протилежний до рікерівського поняття "підозри". Йдеться про увагу, відкритість як етичні передумови спілкування з текстом, які з точки зору герменевтичної процедури передбачають введення паузи, відведення часу на будування репрезентативного поля для тексту, який лише згодом стає предметом розуміння.

Заклик до "довіри до тексту як вихідного принципу" може мати цілком конкретні методологічні обрис. "Внутрішню інтенцію тексту", "когерентність", як її визначає У.Еко, або "смилову єдність", за Г.Гадамером, можна було би відслідкувати, використовуючи "метод наскрізних варіацій", запропонований М.Мамардашвілі в своїх інтерпретаціях Р.Декарта, І.Канта й М.Пруста, і який може бути застосований також до творів самого філософа, що вважаються "неписемними", неklasичними.

"Герменевтична процедура"

М.Мамардашвілі спирається на притамане йому тлумачення процесу створення філософії: реальна філософія - це наскрізна внутрішня дія, що охоплює як "життєвий світ", так і філософський текст. Тому, до поля витлумачення, як рівноцінні, включаються листи, щоденники, спогади, власне філософські твори - всі наявні тексти певного автора: "Оскільки в кантовській думці ми маємо справу з потоком і його внутрішнім рухом, а не з окремими творами, або можна сказати, з творами в роботі" [12].

М.Мамардашвілі вводить власне "контрольне правило" свого аналізу, подібне до принципу узгодженості У.Еко: всередині самого руху філософування (або дискурсу) є внутрішній принцип єдності роз'єднаних частин. "Але є певне контрольне правило нашого розуму, правило інтелігібельності: той висновок, який ми зробили, те, як ми зрозуміли - повинно утримувати разом, в єдиному світлі або за єдиним принципом різні частини тексту, різні висловлювання, щоб для пояснення кожного з них не доводилося додатково щось вигадувати, вводити гіпотези..."[13].

Тобто, метод М.Мамардашвілі передбачає розглядати тексти, тримаючи в уяві загальний їх образ, й тоді відкриваються "наскрізні теми"[14]. "Дійсного звучання" "наскрізні теми" набувають "в аккорді"[15]. Те, що певна тема набуває у філософа наскрізної дії, свідчить про її виключну важливість. "Наскрізні теми" - є не лише виразно частотними, але сутнісними: вони мають включатися до побудови текстів як своєрідні складні слова, як готові, "відмислені" форми. За цією ознакою "наскрізною темою" може бути висловлювання, образ, фраза.

"Наскрізна тема" може бути ідеєю, яка була відкрита (або відкрилась інтуїтивно) ще на початку занять філософією, можливо навіть спонукала до філософування, щоб потім "викристалізовуватися" протягом всього життя філософа. В "Картезіанських міркуван-

нях" (1981) М.Мамардашвілі використовує для пояснення такого процесу викристалізовування філософії поняття "пафос": "У всіх нас є пафоси, тобто те, що володіє нашою особистістю, пов'язує її в щось більш або менш ціле й визначає нашу долю попереду нас"[16]. Тобто, цілість філософування утворюється єдиною ідеєю (проблемою), яка скеровує рух мислення. І зміст цієї ідеї, й спосіб її розкриття - вимальовують образ філософа.

Узагальнюючи сказане, герменевтична процедура за методом наскрізних варіацій буде такою:

1. Брати до уваги всі тексти "в аккорді" - всі тексти як єдиний дискурс "в роботі".

2. Визначити й представити "наскрізні теми".

3. В результаті має скластися інший текст "наскрізних тем", який представляє "текстуальне тіло". Цей матеріал є основою для подальшої інтерпретації, є об'єктивною інформацією про текст як такий, матеріалом, який може контролювати "непідвладні рухи інтерпретатора".

"Метод наскрізних варіацій" не є інтерпретацією, що має результатом прояснення, витлумачення тексту, але необхідним моментом репрезентації, який дозволяє мінімізувати внутрішню агресію інтерпретатора. Результати цього методу виявилися плідними в роботі з текстами М.Мамардашвілі, які в основному є фіксацією усного промовлення, усної імпровізації, й опираються звичайним методам інтерпретації. І це ще раз підтверджує ідею У.Еко про контролюючу здатність інтенції тексту до когерентності: герменевтична процедура, "природжена" до загального тексту творів М.Мамардашвілі, виявилась придатною для роботи з цим же текстом.

Подані нижче наскрізні теми й образи представляють текстуальне тіло філософування М.Мамардашвілі, яким воно є - агресія зовнішнього погляду була мінімізована. Те, що ці фігури мислення

(наскрізні теми) є не просто частотними, але наскрізними - спільними для різних творів і проблем філософії, - засвідчує їхня приналежність до Єдиного Тексту філософії М.Мамардашвілі, який ніколи не був зафіксований як реальна текстова єдність:

- філософія - подія свідомості, що має конститутивне реальне значення для людини;

- свідомість - сфера, до якої людина дотична;

- кантівська ідея інтелігібельних сутностей;

- декартівське когіто як екзистенційно значимий акт і абсолютний стан;

- роман М.Пруста як досвід роботи зі свідомістю, феноменологія;

- форма як умова здійснення людини;

- зусилля й точність як форми запобігання злу;

- інфантильність як передумова появи "задзеркальних світів" тоталітаризму;

- історія царя Едіпа як символ сліпоти, яку треба долати працею життя.

Виразно виявляється спільність наскрізних тем - єдина лінія, яка їх об'єднує. Єдина лінія (фігура), або, за терміном М.Мамардашвілі, "стежка думки", що постає з наскрізних тем і образів, - це ствердження онтологічної необхідності особистісного зусилля людської істоти в топосі (або у-топосі - неіснуючому місці) свідомості для того, щоб здійснювати все, чого вимагає перебування в цьому світі - фігура відриву.

Результати дослідження текстів М.Мамардашвілі дозволяють відкидати тлумачення його філософії, як варіації марксизму, або як анти-радянської діяльності - ці смисли перебувають поза колом реальних інтенцій його текстів.

Використовуючи метод наскрізних варіацій, можна долати суттєві конфлікти інтерпретацій: прочитування певних текстів інтерпретатором, який представляє принципово іншу парадигму.

Скажімо, для читача, вихованого в радянській (пост-радянській) традиції, тексти постмодерну є провокативними. Лінія Кант-Гегель-Маркс, яка була позитивним інтелектуальним підґрунтям радянського філософування, є саме тією традицією, якій постмодерн протиставляє свій інтелектуальний проект. До цього радянська доба, яка багато в чому відтворювала цінності російської імперської культури, наслідувала центристські мовні практики, які акцентували нормативність, - а постмодерн розмиває саме поняття норми. Таким чином, тексти, які вважаються приналежними до інтелектуального руху постмодерну, викликають реакції відкидання, нерозуміння, або пере-інтерпретацію - віднайдення смислів, які є чужорідними.

Постмодерністська традиція з точки зору єдиного тексту (перший крок методу наскрізних тем) є своєрідним текстовим утворенням, який створюється не єдиним автором, але цілим колом авторів: Ж.-Ф.Льотар, М.Фуко, Ж.Бодрійар, Ж.Дерріда, Ж.Дельоз, Ф.Гваттарі, Ж.Батай, М.Бланшо, Ю.Крістева та інші, об'єднаних "типом дискурсивності", який, за гіпотезою М.Фуко, може слугувати заміною поняттю авторства. Репрезентативний опис наскрізних тем може бути приблизно таким:

- вільне поєднування будь-яких стилів, залучення до дискурсу всіх можливих текстів (ненаукових, нефілософських, негуманітарних);

- залучення досвіду таких фігур і напрямів: Ф.Ніцше, пізній Л.Вітгенштейн, структуралізм, З.Фрейд;

- аналіз викличного досвіду європейського мистецтва й історії (Селін і маркіз Де Сад);

- всі аспекти існування людини є рівноцінними й залежними від мовних процесів: влада, смисл, гра, економіка, історія, норма;

- тема симулякрів - ілюзорної дійсності;

- наголошується *невловиме*,

невисловлюване, плинне, неусвідомлюване інтенсивне.

Подібна репрезентація "знімає" напруженість конфлікту при ознайомленні з цією "чужою" традицією, й перешкоджає хибній інтерпретації.

Ми бачимо, що герменевтичні процедури успішно допомагають долати конфлікти й відчуження в роботі з фіксованими текстами. Результати застосування герменевтичної процедури, спрямованої на мінімізацію агресії й розкриттю Іншої, завжди відчуженої сторони, приводить нас до таких висновків:

- текст є узгодженою цілістю, яка здатна опиратися надмірним і чужорідним смислам;

- метод наскрізних варіацій, який передбачає частотний аналіз Єдиного Тексту, репрезентує текст як узгоджену цілість (когерентність);

- момент репрезентації знімає конфлікт інтерпретацій і понад-інтерпретацію - приєднання до тексту нових - Чужих- смислів.

По суті, "метод наскрізних варіацій" дає можливість призупинити агресивний порух інтерпретатора, оскільки час на "інстинктивну" реакцію, де діє "дорефлексивний" досвід, буде зайнятий створенням репрезентативного текстового простору, де Інший перебуватиме у вигляді його ж тексту. Тому цей метод можна також назвати більш універсально "принципом вільного простору". У спілкуванні за таким принципом є реальна можливість здійснення ідеалу філософії діалогу - неспотворене представлення Іншого. Само собою виникає спокусливо просте вирішення всякого роду етичних і комунікативних конфліктів - від сварки до порозуміння з представником

доцивілізаційного племені спілкуватися за "принципом вільного простору". Проте цей принцип передбачає зусилля й будівництва комунікації, які є обов'язковими в інтерпретації, тобто спеціальній роботі з фіксованими текстами, але можуть стати правилом спілкування лише у випадку, якщо це правило набуде статусу етичної цінності, стане частиною "дорефлексивного досвіду", яким звичайно скеровуються в реальній комунікації.

З одного боку, комунікація й інтерпретація мають спільне завдання - порозуміння, подолання відчуження; мають єдину структуру: активний інтерпретатор звернений до Іншого; вони вирішують спільну проблему - насильство "необмеженої інтерпретації", але, з іншого боку, учасники комунікацій й інтерпретатор мають різне ставлення до процесу порозуміння. В комунікації учасники можуть ставити собі за мету маскування як своїх інтенцій, так і реальності Іншого. Й, можливо, "понад-інтерпретація", етичний конфлікт мають для учасників *процесу* більше значення, ніж сам предмет обговорення. Хибність може призводити й до відкриття принципово нового.

Отже, порозуміння є дійсно гетерогенним процесом. Проблема в тому, що "живий" голос в реальній комунікації репрезентує не лише текст, який можна репрезентувати й потім розуміти, - він змінний і активний такою ж мірою, як і інтерпретатор. Й якщо обидві сторони готові спеціальними зусиллями будувати процес порозуміння, то принцип "вільного простору", який передбачає попереднє пізнання Іншого, буде дуже ефективний у цьому випадку.

1. *Платон*. Федр//Собрание сочинений в четырех томах.-М.:Мысль, 1993.-Т.2.-С. 187.
2. *Derrida J.* Of Grammatology/Transl. by G.Chakravorty Spivak.-Johns Hopkins University Press, 1976.-P.30.
3. *Гадамер Г.Г.* Философия и герменевтика//Актуальность прекрасного. - М.:Искусство, 1991.-С14.
4. *Eco U.* Interpretation and overinterpretation/Ed. by S.Kollini.-Cambridge University Press, 1992.-P.23.

Реальність і репрезентація: окремі аспекти метафоричного моделювання дійсності

5. *Eco U.* The Limits of Interpretation.-Indiana University Press,1990.-P.24.
6. *Eco U.* Interpretation and overinterpretation/Ed.by S.Kollini.-Cambredge University Press,1992.-P.43.
7. Там само.-P.25.
8. Там само.-P.48.
9. Там само.-P.65.
10. *Рикер П.* Конфликт интерпретаций.-М.:Медиум,1995.
11. *Гадамер Г.Г.* О круге понимания//Актуальность прекрасного.- М.:Искусство,1991.-С79.
12. *Мамардашвили М.* Кантианские вариации.-М.:Аграф,1997.-С47.
13. *Мамардашвили М.* Кантианские вариации.-М.:Аграф,1997.-С.17.
14. Там само.-С.38.
15. Там само.-С.47.
16. *Мамардашвили М.* Картезианские размышления.-М.: "Прогресс-Культура",1993.-С14.

RESUME

In this research communication is discussed as an example of universal activity of human beings and it is taken in context of a questions about semiotic nature of being. Given that all kinds of communication have the same structure, the theories and methods of textual interpretation are applied to classical ethical problem of building communication with Other people or cultures overcoming hostility and fear. The propoused "principle of the free space" supposes that interpreter creates a special representative textual space where he can "reserve" Other before subscribing, value or relation, and this helps him to avoid aggression.